

KÖZMŰVELŐDÉS ÉS VALÓSÁG

BRUNDA GUSZTÁV

Hol a helyünk a karavánban ?

Népművelő vagyok – jövök, megyek. Annyit nem mint egy szövőő, de sokszor többet mint egy kifutógyerek. Kartont, szobrot, képet cipelek, létrára mászok, előadást tartok közművelődési folyamatokról, érvelek, majd néhány óra elteltével plakátot ragasztok egy iskola bejáratára a város másik pontján. E forgolódás közben alig elviselhetően sok „barátot”, támogatót és „ellenséget” szerzek. Nem tanácsos becsületesebbnek és szélhámosabbnak lennem, mint ami a tágabb környezetem mértéke szerint még (már) tolerálható; itt a részleges el lehetetlenülés is végzetes. Elmélyültté, kompetenssé egyetlen kérdéskörben sem válhatok, hiszen az egész embert kíván, csakúgy mint a szétszórtság, az általános és széles körű felszínes tájékozottság, ami foglalkozásom egyik jellemzője. Igaza van *Széchenyinek*: „az aki mindenhez tud egy kicsit, jól közönségesen semmihez sem ért”. Csakhogy mai helyzetünkben a velünk szemben támasztott (vagy vélt) elvárások rendszerében mást nem igen tehetünk, mint úszunk a könnyed(nek hitt) parttalanságban.

Igen, mintha lenne ebben a „szakmában” valami könnyedség. Gondoljanak egy zavartalan, pergő műsoros rendezvényre! A közönség szépen megtölti a termet, megszólal a gong (ha van), csalafinta, ügyes játék a fényekkel és a színfalak mögött is bizonyára minden rendben megy, hiszen a szereplők akkor jelennek meg, amikor kell. No és az ünnepélyek! Egy kis virág, drapériák, szavalatok, s az üvegkancsókban a tiszta víz! Névadókról, esküvőkről most ne is beszéljünk, de gondoljunk a kiállításmegnyitókra, az avatásokra! Mennyi kellemes, jó érzés, elegancia! Bár meg kell mondanom az avatásokról mindig szegény kollégám esete jut eszembe. Tudják, ő az a lelkes népművelőfajta, aki még ráadásul szenvedélyes is. Hisz az igazában, a céljaiban (acélba öltözött ő!) és ha kell, nem kíméli sem magát, sem társait. Szaktársam élete fordulóponthoz érkezett amikor megtudta, hogy szíve mélyén dédelgetett csoportja, második otthonát jelentő közössége, évekig tartó személyes küzdelme révén új létesítményt kap. Nem kell két év és korszerű, önálló épületben járhatnak majd össze. Persze, hogy lelkesedett! S ahogyan erejéből, tehetségéből futotta, egyengette is az építkezés útját. Ha akadály mutatkozott, szervezett, kijárta a szükségeset. Ha az építómunkások munkakedve elalélt, ő szaladt a boltba, hogy néhány üveg kisüstivel élesztgethesse. Végül elérkezett a nagy nap, a művelődési ház avatása: erős lámpák, ünnepi beszéd, dicséretetek. Egy valakit különösen kiemeltek, aki nélkül ez az új művelődési intézmény nem jöhetett volna létre. Vagy öten kihúzták magukat és elégedetten mosolyogtak, nevet nem említett a szónok, az építők legjobbjai pénzjutalmat vettek át. Az én kollégám pedig sülyedt, sülyedt, egészen elveszett a tömegben.

A történetet azért mondtam el, mert érzek ebben valami tipikusát, ránk, nép-

művelőkre jellemzőt. Természetesen nem a konkrét helyzetben, hanem annak belső folyamatában, tartalmában. Végigvonul itt egy küzdő, feltétlen odaadásában és ügyszeretetében fegyvertelen, sebezhető és lesújtható szereplő. Majdnem szakembert írtam, de nem tehettem, mert ezzel paradoxont állítottam volna fel. Hiszen a szakembernek eszközei, sajátos, rá jellemző szabályok szerint szerveződő érvei, technológiái vannak egy-egy probléma megoldásához, feloldásához, ami megtanítható. A népművelőnek? Éppen működési körének parttalansága folytán aligha lehet hagyományozódott ismeretek birtokában. Ha mégis, csak néhány konkrét helyzetre, amelyek lehetséges tevékenységekörének csupán szegmensei. Lehet-e egyáltalán a létezését (a kultúrában létezését) szakmásként? Ha igen, mi lennének a „létezészakma” avatott képviselői? (A rólunk kialakult kép mintha mást mutatna.) A megtanítandók és elsajátítandók körét most nem is veszem sorra. Nem látok jobb megoldást, mint a kérdést megkerülni és a *szakma* helyett inkább a *foglalkozás* szót használom. E fogalommal még eljuthatunk a *bívatás* kérdéséig is, de a munkánkkal szemben támasztott valamilyen szemlélet jogos igényéig mindenképp. Pedig szakmai tudatunkra igen nagy szükség lenne, hiszen ezzel az önmaga helyét kereső foglalkozás társadalmi sikereinek lehetőségeit növelnénk. Ezen túl egy látványos veszély kikerülésére is nagyobb esélyünk lenne. Arra, hogy önmeghatározásunk ne legyen negatív önmeghatározás, tehát ne váljon fontosabb kérdéssé: mi ellen létezzünk, gondolkozunk, mint az, hogy miért? Mert mit láthatunk ma? Jó néhány Don Quijote pályatársam gyakorlott harci erényekkel védi és terjeszti a valami „ellenléter”, és közben olyan és annyi önigazoló ideológiát vonultat fel, amennyi és amilyen biztos talajt kínál az ingoványban, de egyebet nem a pillanatnyi talponmaradásnál. Ezzel erősíti a „rossz világ” érzetet környezetében, s megváltó allűröket táplál társaiban és hatókörében. Az ilyen kasszandrai küzdelem azért is önmaga szánalmas paródiája, mert igazából az illúziója sem lehet meg e váteszi küldetésnek ott, ahol a tömegek nagyobb részének a hétköznapi értelemben vett „kultúra” elsajátítása, a művelődés még ma is alkalmi szerzemény, mint a jó ruhára való és a vásárfia.

Fel kellene már tennünk a kérdést és beszélnünk is szükségszerű lenne róla: mi a mérce leendő szakmánkban? Van-e már önértéke? S ha netán azt látjuk, hogy eddig a mérceék prakticista célok szerinti folyamatos átkalibrálása folyt, vajon nem lenne-e célszerű az egyetemes emberi kultúra értékeiből etalont állítani? Megtartva a politikai célok és ideológiák létjogosultságát, de észrevenni, hogy ha csak ilyen szempontjaink lesznek, szakmaiságunk tartalmi, formái aligha gazdagodhatnak. Nem beszélve arról, hogy politikai célok megvalósításában is a hatékony, eredményeket garantálni tudó szakemberekre lehet hosszabb távon számítani. Már a társadalom reprezentatív eseményeinek szakszerű kiszolgálása, a szimbólumok politikai szándékok szerinti alkalmazása, különféle események jó hatásfokú megrendezése, egy meglévő kulturális kínálatból a környezetünk elvárásainak megfelelő válogatás is fontos tudás. Mégis: itt van elvendő feladataink és lehetőségeink netovábbja? Amikor a társadalom meg-megvillanó tünde fényei mögött ott a szürkeség? Amikor együtt éljük át miként ébred rá a társadalom éltető és erősítő rostjainak, a közösségeknek a hiányára, az elidegenedés politikai, ideológiai veszélyeire? Valóban itt kell felállítani önmagunk és szakmaiságunk korlátait, ha az emberi viszonyok fejlesztőiként is megjelenhetnek a társadalom számos színterén, a gazdaságtól az iskoláig? E kérdéseket a közösségi társadalom igényével akkor is tegyük fel, ha magunk körül éppen az individualizálódás eufóriáját látjuk, s ha gyakran tapasztaljuk a középszintű művelődésirányítás menedzselési (támogatási) szán-

dékának hiányát. Nem egyszer csak a méltatlan küzdelmek árán fénybe állított jelenségek, folyamatok felkarolását látjuk. E jelenség háttere, személyes emberi motívumai jól érthetők – hiszen egy hivatali beosztásban levő vezető nem szívesen kockáztat, inkább megvárja míg biztosra mehet –, de a társadalom valódi érdekei felől nem elfogadhatók. Ma még nehéz eldönteni, azért nem tudjuk (vagy csak nehézkesen) gyakorlattá tenni a közművelődésben megjelenő alkotó, újszerű elképzeléseket, mert a középvezetés kockázatvállalás hiányában nem meri elszánni magát bizonyos jelenségek preferálására, vagy az újszerű koncepciók-gyakorlat csírái nem jutnak (s ha nem, miért nem?) olyan stádiumba, amely a mai kritériumoknak megfelelő garanciát jelenthet. Félreértés ne essék, nem áll szándékomban ráolvasással elterelni önmagunk hiányosságairól a figyelmet. Helyzetünk tisztázása azonban – amely a társadalomban történő mozgás alapfeltétele – megköveteli, hogy e mozgást befolyásoló tényezőket kalkuláljuk.

Gyakran az az érzésem, hogy népművelőmúltunk dicső korszakára függesztett tekintetünkben lassan kifordul dinamizálódó társadalmunk. Érezzük, érzékeljük látóterünk periferiáján a mozgást, de nem tudjuk saját magunk számára nevére nevezni és értelmezni változásait, új árnyalatait. Pedig pontosan nekünk, a társadalom testében közlekedőknek adatik meg, hogy a gazdasággal és politikával foglalkozók mellett, közvetlen hatásunk lehet bizonyos viszonyokra. Ugyanakkor a külső, a kultúra által kitermelt értékek nyújthatnának viszonyítási pontokat. Számunkra, akiket ma itt jobb híján népművelőknek neveznek, mi lehetne a létünket, szakmaiságunkat igazoló cél, mint a minőség? Ezért nem mindegy, hogy elhambuljuk-e vagy sem a viszonylag gyorsan zajló változásokat, amelyek a reform fogalomkörével illelhetők. Ha azt mondjuk, hogy nem mindegy, akkor tisztázni kellene azokat a szereplehetőségeket, amelyek a társadalom hasznára és saját megelégedésünkre szolgálnának. Sajátos és pótolhatatlan is lehetne ez a szerep, hiszen mi azon a szintéren vagyunk, ahol azok, akik látják a lényegi összefüggéseket és próbálják irányítani a folyamatokat, nem lehetnek? Alul, a társadalom szövetébe, sejtjeibe beépülve.

El kellene hinni mindannyiunknak, hogy nem érdemes átgondolt szemlélet nélkül végezni ezt a munkát és néhány hónapos programok szerint dolgozni. Pedig többségében ezt csináljuk! S ha valaki ránk mint sandit, hogy cinikusan megjegyze, „*A kutya ugat, a karaván halad*”, talán meg is sértődünk. Azért ismerjük el, az ilyen célzás eltalál bennünket! Nem egyszer csaholunk, rohangálunk a karaván körül, olykor még sakálkodunk is. Igaz, vannak már közöttünk, akik azon sündörögnek, miként válhatnak megbecsült teherhordóvá. Érthető, talán természetes is ez a vágy. Ha a teherhordók összcállnak, abból karaván lehet, ha a kutyák társulnak, abból legfeljebb farka.

Vajon javít-e helyzetünkön az önvádaskodás el nem végzett dolgaink miatt? Aligha. Ezen a munkaterületen nem lehet megtenni semmi olyat, amire nincsenek együtt a több irányú feltételek. Pesszimizmusra ugyan lenne okunk, hiszen a közművelődés anyagi feltételei folyamatosan romlanak, ugyanakkor érzékelnünk lehet a társadalmi feltételek bizonyos javulását. A nyolcvanas évekkel mintha – nem találok jobb szót – megkezdődött volna a közművelődés szekularizációja. Egyre több önszervező társulás, az állami és a szakszervezeti intézményhálózattól független művelődési forma, vállalkozás jön létre. *Habermass* szavaival élve, a társadalom államosodott szféráját kezdi áthatni az állam társadalmasodott szférája. E tendenciával számolva fontossá válik, hogy olyan tevékenységformákra inspiráljunk, amelyek egybeesnek mások szándékaival, törekvéseivel. Ne akarjuk egymás dolgainak „lekoppintása” árán, saját területün-

kön tájékozatlan emberek körében olcsó csodálatot kiváltani, és ne dőljünk be azoknak se, akik fizetett „műszertani szakemberként” terjesztik e tant. A megváltódáshoz ez úgyszólván kevés, akkor már hosszabb távon jobban megéri, ha kialakítunk saját környezetünkhöz valamilyen tudatos viszonyt. Így feltételeket teremthetünk arra, hogy valami olyat csináljunk, ami a körülöttünk élő emberek természete szerint való és hasznos. Ennek akkor van a legnagyobb esélye, ha alaposan ismerjük a terepet, amivel dolgozunk van. Nem azt mondom, hogy szakmánknak egyértelműen és csupán szociológiai megalapozottságúnak kellene lennie, de vallom, hogy az ilyen gondolkodásmód kikerülhetetlen egy népművelő számára. Amiként az is, hogy a társadalom működéséről, a kultúra fogalomköréről lényegi ismeretekkel rendelkezünk. Azért hangsúlyozom a fentieket, mert úgy tűnik, foglalkozásunk „elpszichologizálódott”, s ami még rosszabb, „elmoralizálódott”. Pedig a kihívások éppen a realitásérzéklet, a társadalmi mozgásokat, változásokat számba vevő gondolkodást követelik meg tőlünk. Ma már nem nagyon akad aki vitatná, hogy a művelődés egész területén kényszerről, saját magunkhoz viszonyított lemaradásunk kényszerítő pótlásáról van szó. Nem lehetnek illúzióink, semmilyen „felső hatalom” nem oldhatja meg egyszeriben ezt a problémát. S ha e kérdéskörhöz tartozó további tényezőket is számba vesszük, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jövőben egyre karakteresebben fog kibontakozni a folyamat, mely szerint a környezetüktől elhatárolható, valamilyen érdekek szerint differenciálódó csoportoknak, közösségeknek meg kell tanulniuk önmagukat éltetni, érvényesíteni. Ha így lesz, megeremtődik a társadalmi cselekvéstechnikák gazdagodásának lehetősége. De látnunk kell, hogy a társadalom egy része számára nehézségekkel fog járni az ilyen alkalmazkodás. Számos csoport, település, vagy településrész nem rendelkezik annyi belső (nem anyagi természetű) tartalékkal, hogy olyan mérvű spontán megújulásra legyen képes, amelyet halmozódó hátrányai újratemmelődésének elkerülése érdekében az általános társadalmi fejlődés megkövetel. Vagy ha van is, előfordulhat, hogy nincsenek eszközei, eljárásai ezeket életre kelteni, amint azt az elmúlt évek példái is mutatják. A helyi megújulásban, egy-egy csoport önmagára találásában döntő szerepe lehet a művelődésügynök szerveződő közösségi életnek. Mindebben jelentős feladatokat látok magunk („népművelők”) számára, amelyek a társadalom egészséges működése szempontjából alapvető jelentőségűek lehetnek és „szakmai múltunktól” sem idegenek. Hiszen végső soron e vállalható munka során sincs másról szó mint közösségről, autonómiáról, műveltségről, következésképpen: *minőségről*. A közművelődés utóbbi néhány évben kitapintható mozgásait értelmezve megállapítható, hogy a hasonló szerepeket vállalók esetében nem a közművelődés (népművelés) hagyományos módszereinek, formáinak tagadását tapasztaljuk. Inkább az ezekhez kötődő eljárásoknak, eszközöknek, „technológiáknak” szisztematikusabb, ha úgy tetszik, fejlesztő (kultúrafejlesztő) programba ágyazását. Azt, hogy szolgáljanak szakmánk felhalmozott tapasztalatai a mai és holnapigényeknek megfelelően, és ne csak egy-egy illuzionista – jobb esetben blikkfangos – mutatványként létezzenek.

Mielőtt bárki az elragadtatottság vádját sütné rám, igyekszem gyorsan kijelenteni: ma olyan helyzetben kell gondolkoznunk saját jövőnkéről, szakmaiságunkról, amelyben nincs nagy becsülte a minőségi munkának. Nemcsak anyagi megbecsülésről beszélek, hanem a pályánkon levők heterogenitásából adódó erős értékterozulásokról és a már említett – s talán egy kicsit túl is hangsúlyozott – művelődésirányítás bizonytalanságairól, előforduló kompetenciahiányról. (Azt utóbbi kérdésben megítélésem szerint az igényesebb népműve-

lőknek igazi gondot nem az átélt konfliktusok okozzák, hanem az a – feltételezhető – jóhiszeműség, hogy a legkülönbözőbb képzettségű igazgatásban és irányításban dolgozó emberek azt hiszik, ők igazából értenek ehhez a „területhez”. Ebből következően – valamint hivataluknál fogva – kötelességüknek érzik az alájuk rendelték helyett gyakorlati, sokszor tisztán szakmai kérdésekben is dönteni. Például tanácsi vezetőként arról, legyenek-e és milyen regulái egy lakóhelyi közösségnek. Szerencsére az utóbbi néhány évben mintha ritkább lenne a hasonló esetek száma.)

Ha nyugodtabb percünkben jövőnket latolgatjuk, ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a társadalomban megszerezhető pozícióinkat nem csak a környezetünkkel szembeni együttes reagáló képességünk dönti el, hanem az is, egyénenként milyen fokára érünk/értünk az értelmiségi létnek. A felvetés önmagában is lényeges, de különösen fontos az teszi, hogy közülünk sokan első generációs szellemi munkások. Bizonyos rétegek e pálya felé fordulásának okait szociológusok vizsgálták, többet mint ők, természetesen nem tudok mondani. Azt pedig, hogy a rétegváltás hátrányokkal és lelki megterheléssel jár, kutatások nélkül is tudjuk. Gyűjtögethetjük – akár fogcsikorgatva is – személyiségünk pannójára műveltségünk mozaikjait, de nem úgy járunk-e vajon, mint Goethe *Wilhelm Meistere*, aki így ír levelében: „A polgár szerezhet érdemeket és nagynehezen kiművelheti szellemét; személyisége azonban odavész, akármilyen helyzetet foglal is el.” Igen, és semmilyen arkanummal nem válthatjuk meg önmagunkat. A választott utunkon járva – minimális igényességet feltételezve –, görcsös küzdelem vár ránk, ami elkísér bennünket életünk végéig. Mi tudjuk igazán, hogy az értelmiségi lét életforma, ami együtt tanulható a járással, a beszéddel. Aki beleszületik, az természetes módon érzi magát benne. Aki magára illesztgeti, alakítgatja, az mindig talál benne valami furcsa ünnepélyességet. (Színpadiasságot?) Belső küzdelemről beszéllek. Csak az értheti, aki éli, s az szenved tőle igazán, aki nem vetheti le. Mondjuk azért nem, mert már nincsen olyan helyzetben, amelyben pedig régebben még volt, amikor az újhoz, a vonzóhoz, a lehetőségeket tartogatóhoz ragaszkodott. S egy idő elteltével, amikor igazán talajtalan: onnan (munkások, parasztok, kishivatalnokok közül) már kiszakadt, ide még nem illeszkedett be (megtörténhet, hogy soha nem is fog), neki kell terjesztenie a „magas kultúrát” stb. Visszalépní reménytelen, noha mindig akad, aki megpróbálja. Ebben a kosztümös szerepben sokan úgy járunk, mint a 19. század tipikus regényhősei: akkor is vereséget szenvedünk, ha elérjük kitűzött céljainkat.

Bizonytalan célok, kétes szakmaiság, eszköztelenség, alacsony jövedelmek, személyiségzavarok, gyakori ripacskodás.

Első pattanásait takargató, prepubertását éli még e „szakma”. Valamit gondol már a társadalmi munkamegosztásban elfoglalható helyéről és várható szerepeiről, de nem ért még fogékony kamaszkorába, hogy megtanulta volna: a szabályok hol és mennyire szeghetők meg, a papák álszigora mikor, milyen gesztusokkal szerelhető le, elvárásaikból mit kell és mit szabad komolyan venni.

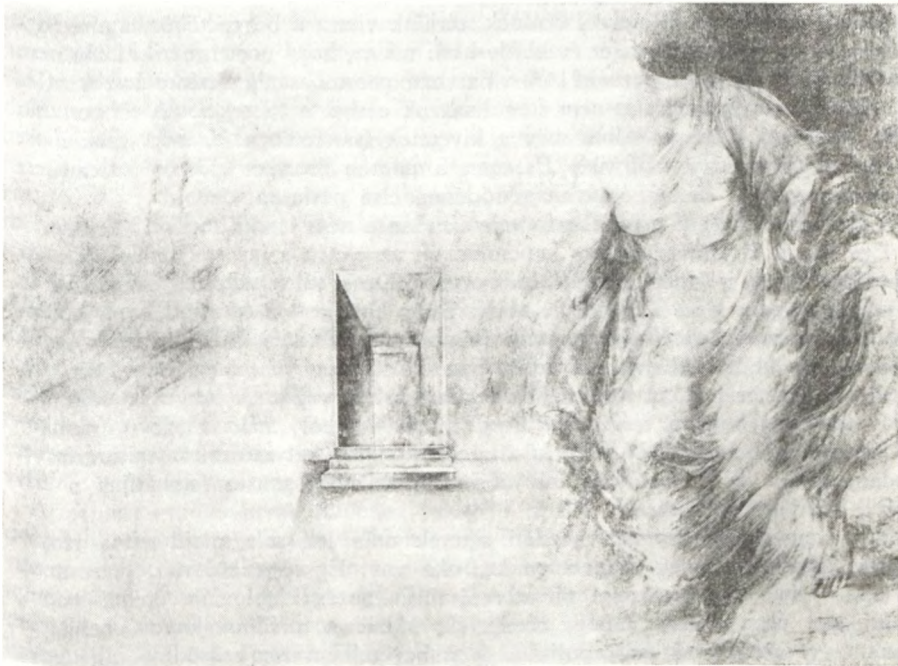
Népművelő vagyok. Jövök, megyek a „világban”. Ilyenkor van időm elmélni egy-egy társam személyes útján. Néhány éve kezdő népművelő ismerőssémmel beszélgettem, tele volt kiéletlenséggel. Mikor azt mondtam neki, hogy vigyázzon, mert ez a foglalkozás narkotikum is lehet, és akkor az ember mást se csinál, csak rohangál a drogok után, nevetett. Három év múltán szép felesége, akinek több irányú igénye van, válni akar tőle, mert az ő embere soha nincs otthon, ha meg hazamegy, másról se beszél *csak erről a hülye népműve-*

lésről. Érthető szándék. Mint ahogy számomra az is érthető, hogy a színészi mesterség után miért a mi foglalkozásunk produkálja a legtöbb neurotikus esetet, lelki sérültet, pesszimistát, hőzöngőt, otthontalant stb.

Ha népművelő vagy, könnyen rád osztják, hogy bolond vagy, álmodozó etc., de elvárják, hogy szalonképesen koldulj pénzért, pártfogókért. Jól tudhatod, hogy csak emberi tartásod megőrzésével érhetsz el valamit a számodra kijelölt terepen, mert ez munkaeszköz, de kijárni valamit sokszor csak lakáj módjára, vagy urambátyámkodva tudsz. Ráadásul felelősségvállalásod infantilizálható, mert végül is ki vagy te?

Ezek után csoda-e ha folyton úgy érezzük, hogy háromkilincsű ajtón kell be-mennünk valahová, miközben mindkét kezünk tele van hamis talentumokkal?

Mindennek ellenére azt mondom – amit egy régi vice az optimista és a pesszimista kapcsán – fontosabb, hogy a pohár már félig tele van, mint az, hogy félig még üres. Különben meg ahhoz, hogy menjen a gőzhajó: fűteni kell! Ezt azonban már nem én mondtam, hanem egy magyar író.

Egy filmforgalmazó kettős tudata

Vallomás és tünődés

A sors – de inkább a 25. miskolci filmfesztivál intéző bizottsága – jóvoltából, azzal a kétes dicsőséggel bírok, hogy (valószínűleg) az egyetlen élő magyar filmforgalmazóként többé-kevésbé ismerem az elmúlt két év nem játékfilm termését. Ez önmagában persze még nem ok a (kritika) írásra, azzal együtt sem, hogy a felejthetetlen *B. Nagy László* egy könnyelmű pillanatában mindenkit rábeszélt volna erre. Természetesen ő nem a Palócföld olvasóinak bosszantására gondolt, hanem arra, hogy az „önellenőrzésnek és az igazságkeresésnek” nincsen jobb módszere ennél. Azért veszem hát a bátorságot és a tollat, mert számomra a miskolci zsűrizés legnagyobb tanulsága éppen az „önellenőrzés és igazságkeresés” kötelezettsége volt. Ez egyben – a „társadalmi” jelzővel kiegészítve – akár az egész miskolci filmfesztivál mottója is lehet, jóval túlmutatva így a személyesség határain és korlátain.

Mielőtt azonban a filmekről szólnék, térjünk vissza a bevezetőhöz, amire joggal kaphatja fel bárki a fejét és kérdezheti: mi az, hogy nem ismerik?! Ha nem ismerik, hogyan forgalmazzák?! A válaszban gorombaságig őszinte leszek: (lényegében) nem ismerjük és nem forgalmazzuk ezeket a filmeket. (A többszám nem nyelvtani hiba, vállalom még a kivételek ismeretében is, mert ezek most valójában a szabályt erősitik.) És ezen a ponton éreztem először az említett kötelezettséget, s itt csapódott le tünődésem első parlata.

Mert mi is történik ma a filmforgalmazásban a nem játékfilmekkel?

Egy részük a játékfilmekhez kapcsolva éli az életét, s így statisztikailag akár 25 millió nézőt is lehet „produkálni” évente. De – túl a szépített számokon és azon, hogy ez a mód a filmek jó részét eleve kizárja – a fő gond, hogy a kapcsolások szervesen és a befogadás (vigyázat, műalkotásokról van szó!) egyéb feltételi is kedvezőtlenek. Ez tehát igen korlátozott lehetőség, bár lehetőség. A dolog igazán forróvá az önálló forgalmazásban válik. A hetvenes évek végén úgy tűnt, hogy a társadalmi forgalmazás – ahol „már meglevő (munka- és lakóhelyi, művelődési stb.) közösségek konkrét helyzetének megismerésére, tudatosítására és a megoldás irányába történő mozgósításra használják a filmet” – járható utat jelent.

Ez a mozgalom azonban kezdeti sikerek után lelassult, majd mára lényegében kifulladt. Ennek alapvetően két oka van. Egyrészt kiderült, hogy azok a közösségek – amelyekre a társadalmi forgalmazás ideológiája épült – nem, vagy nem úgy léteznek, ahogy tételezték. Másrészt a filmszakmán belül a mennyiségi szemléletű műsorpolitika és a bevételkényszer erősödése ellenérdekeltséget konzervált, illetve teremtett. Végül vannak a kedvező kivételek, de ezek főként néhány játékfilmpályára állított művet kivéve – a személyes ambíciókra, ismeretségekre épülnek. Minderre persze szükség van, de nem pótolja az intézményes keretek és a valós műsorpolitikai és anyagi érdekeltség hiányát. Összegezve: a filmforgalmazásban (is) keményen tartja magát az a történetileg kialakult értékhierarchia, amely a játékfilm mögé utasít minden mást.

Másként szólva, a különböző filmműfajok objektíve egy, az egyéni értékítélektől független hierarchia mentén helyezkednek el, amely meghatározza sorsukat. S nem mintha a játékfilmnél minden rendben lenne, de ez a tény – dívtos kifejezéssel élve – a nem játékfilmeket halmozottan hátrányos helyzetbe hozza. Ez igaz is mindaddig, amíg a jelenlegi korszerűtlen forgalmazási (és gyanítom gyártási) struktúra át nem alakul... Addig is a kedvező kivételek szaporítását tartom megoldhatónak a gyártó stúdiók és a ténylegesen forgalmazó vállalatok közvetlen együttműködése révén. Lendületet adhat az ügynek az új technikák (video, kábeltelevízió) elterjedése is, de itt sem várhatunk ölbé tett kézzel, mert az új hordozók akár merevebbé is tehetik a meglevő rendszert és súlyosbíthatják működési zavarait.

Ezek után a tünődések második stációja: milyenek is ezek a nem játékfilmek, kell-e egyáltalán a forgalmazásukkal törődni. A választ most a miskolci fesztivál filmjei fogalmazzák.

Bevezetőként hadd említsek egy elméleti problémát, amely azonban konkrétan tükröződött a filmek egy részében és a zsűri munkájában is. Az illetéktelenek bátorságával merem kijelenteni, hogy a nem játékfilm műfajelméleti gondokkal küzd (emiatti zavaromban használom a negációs „műfajmegjelölést” is). Példaként vegyük a híradófilm-kategóriát, és egyúttal essünk túl rajta. Miután a klasszikus híradók – a televízió elterjedésével – elvesztették funkciójukat, most az „egytémás híradó” fantáziánéven igyekeznek megőrizni önálló státusukat. A lényeg tekintve azonban a látott „egytémás híradók” – sajnos, többnyire gyengébb – dokumentumfilmek. Hibáik is ebben a felemás – már nem híradó, még nem dokumentumfilm – állapotban gyökereznek. Nevezetesen az a „munkamegosztás”, miszerint a híradók mutatják a valóság színét, a dokumentumfilmek pedig a fonákját. Másrészt az a technika, ami a klasszikus híradóknál a belső tartalomból és/vagy a munkakörülményekből adódott, itt már inkább formai gyengesség. És kár is tagadni, ez volt a legszürkébb kategória. A zsűri dilemmáját pedig az okozta, hogy a híradóknak álcázott dokumentumfilmeknél valóban voltak jobb dokumentumfilmek, de a kategóriadíj az kategóriadíj.

Végül két film, amely megjegyzésre azért őszintén érdemes. A *forradalmi ifjúsági napok* (Sántha László) és a *Két iskola* (Csőke József) tulajdonképpen két szavazat. Az előbbi az élményszerű, átélhető politikai ünnepegekre, a formális gyakorlat ellen. Az utóbbi az átlagostól eltérő gyermekek különleges bánásmódjára, az antidemokratikus egyenlősdivel szemben. De két filmről és nem két jó ügyre leadott szavazócéduláról van szó. Mert Sántha Lászlónál felfedezni vélem az ellenformalizmus kritikáját is, míg Csőke József filmjét a kivételek iránti őszinte megértés „emeli meg”.

A népszerű-tudományos filmeknél részben tovább kísértettek a műfaji gondok és következményeik. Az előbbinél egy fokkal színvonalasabb kategória követelményrendszerének – a korszerű tudományosság, érzékletesség, művészi igényesség – hármassága egy filmnél sem jött igazán össze. Talán éppen ezért a népszerű-tudományos címkével jegyzett filmek közül azok tetszetek igazán – vállalva a paradoxont –, amelyek kevésbé voltak tudományosak és népszerűek (itt: szájbarágóak).

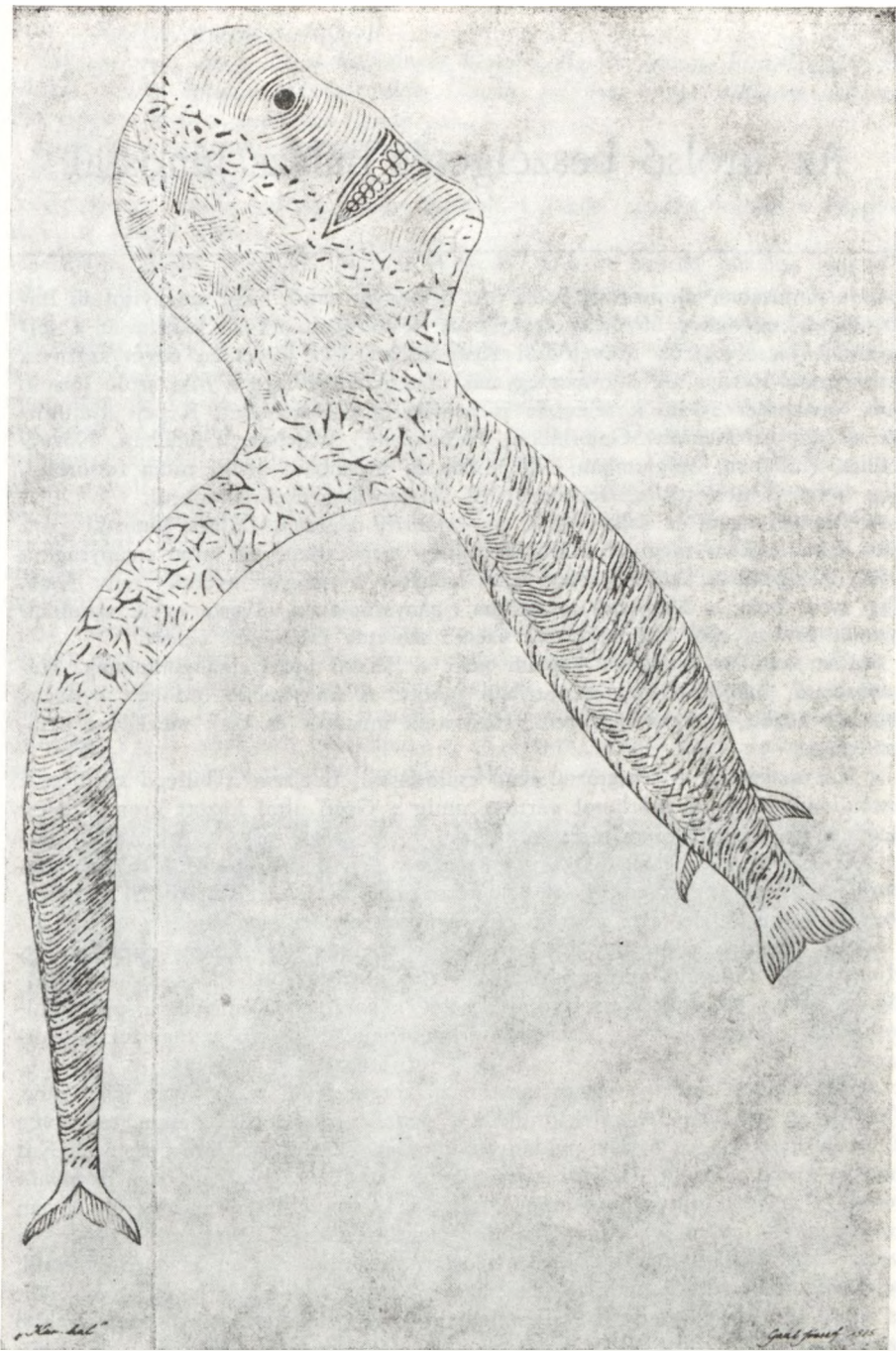
A *mesterség dicsérete* (Préda Tibor) és *Psalmus Humanus* (Dénes Gábor) főszereplői, *Hupek István* falusi ácsmester és *Szent-Györgyi Albert* Nobel-díjas tudós – mégha hihetetlen is – „egy töről fakadtak”. Ahogyan vallanak életük-ről, munkájukról, úgy tágul ki egyéni sorsuk az egyetemesség irányába. Személyes példájukból önbizalmat és hitet meríthetünk, hitet az alkotó emberben, a

hivatássá nemesedett munkában és egyáltalán egy emberi jövőben. Sajnos, a varázs időnként megtörik, ott ahol a filmek népszerűek és tudományosak lesznek... Eljut a varázslathoz a *Magas hőfokon* című film is. Sunt lacrimae rerum: a tárgyakban, anyagban lélek lakik. *Lakatos Iván* megmutatja nekünk néhány pillanatra az üveg lelkét. De a játékszabályok itt is erősebbnek bizonyulnak a varázslatnál.

Az animációs műfaj az utóbbi időben elkényeztetett bennünket. Így már – honi szokás szerint – akkor is lehet fanyalogni, ha egyszerűen jó a termés. De – lám ennek a szakmának is vannak előnyei – forgalmazóként megtanultam becsülni a „csak” jó filmeket. A látott animációs filmek semmi szenzációval nem szolgáltak, de a korábbi tartalmi és formai teljesítményekből futotta még egy jó körre Miskolcon is. Részletesebb értékelésnek nincs sok értelme, mert mire ezek a sorok napvilágot látnak, a kecskeméti szemlén és a szakírók ítéletén megméretik a teljes animációs termés. Ezért sorakozzanak itt azok a filmek, amelyeket szívesen néztem: *Gravitáció* (Rófusz Ferenc), *Rapszody in Blue Jeans* (Zoltán Annamária), *Hegedű* (Vajda Béla), *Békéltető expedíció a Mars bolygóra* (Reisenbüchler Sándor), *Ajtó 8.* (Horváth Mária).

A dokumentumfilmek mezőnyét – ha tetszik, ha nem – mindig is minősítik a vállalt témakörök. A valós társadalmi konfliktusok jelenléte vagy hiánya önmagában is szándékokat igazol. Ha csak címszavakban sorolom, akkor is – a családtól a közművelődésig, az öregektől a demokratizmusig, a történelmi tudattól a megélhetésért vállalt túlmunkáig stb. – hosszú és fajsúlyos a miskolci lista és tematikailag lehetővé teszi a bevezetőben említett „társadalmi önellenőrzést és igazságkeresést”. Ez azonban csak az első szűrő. A második: milyen őszintén és hatékonyan dolgozták fel az alkotók vállalt témáikat. Itt sokan kihulltak a megformálás gyengéi miatt. Kudarcuk oka alapvetően az, hogy a „tetten érni a valóságot és eltávolodni tőle” feladatát csak vagy-vagy alapon tudták megoldani. És mi maradt fenn a rostán? Szám szerint tíz film, amelyekről méltánytalanság lenne két-két sorban semmit mondani. Kollektív dicséretük azonban az, hogy – véleményem szerint – elsősorban róluk és miattuk pereg le a 25. miskolci filmfesztiválról a „fáradt középszer” vádja.

A mi családunk (Magyar József), *Mindennapi kenyerünk* (Tényi István), *Endlösung* (Fehéri Tamás), *Hűzák a nótánkat* (Zombori Katalin), *A magyar nép nevében* (Róna Péter), *Ottthon* (Balogh Gábor, Dániel Ferenc), *Élt negyven évet* (Simon György), *Szerződés mindhalálig* (Gulyás Gyula–Gulyás János), *Erőviszonyok* (Paulus Alajos), *Hajózni tudni kell* (Borsodi Ervin). Íme, azok a művek, amelyek hatékonyan részt vállalhatnak a társadalmi „konfliktusok tudatosításában és végigharcolásában”. Ezek alapján tudom megválaszolni magamnak korábbi kérdésemet – egyértelmű igennel, amelyet a sikertelen filmek számszerű többsége nem kérdőjelez meg. És ez az „igen”, egyben a személyemre vonatkozó önellenőrzés végeredményét is jelenti az ügyben. A két „igen” egybehangzó állítása pedig remény a filmforgalmazó ketős tudatának megszüntetésére.

Az utolsó beszélgetés Balázs Jánossal

1971 júniusában röppentette fel a hírt a magyar sajtó, hogy megnyitották Balázs János, az akkor 66 éves cigány naiv festő bemutatkozó kiállítását a salgótarjáni József Attila Művelődési Központban. Ezt követően nevét szárnyra kapta egész Európa. A sajtóban egymás után jelentek meg a róla szóló írások. 1972. november 23-án a televízió is bemutatta portréfilmjét. Képeit kiállították a Magyar Nemzeti Galériában, Pozsonyban, Svájcban, Dániában, Norvégiában, Kubában, Belgiában, NSZK-ban és Japánban, de ki tudja felsorolni, még hová is kerültek el festményei a salgótarjáni cigánydombról.

A festőről azóta is sokat írtak, az *emberről* keveset. Balázs Jánossal 1972 telén ismerkedtem meg. A kiállítást ugyan megnéztem, de mint cigányságkutatót, a ciganistát, különösebben nem vonzott a magyar nyelvű naiv festő. Ugy esett, hogy a *Napjaink* tematikus cigányszámában olvasta egyik tanulmányomat és egy egrri fotóművésszel üzent: szeretne találkozni velem.

Száraz, kemény hidegben vágtam neki a Pécskő utcai cigánydombnak. Háromosztatú, dűledező vályog putriban lakott. A konyhában üldögélt kedvenc macskája között, amikor beléptem. Hosszasan mustrált és csak megkésve nyújtott kezét:

- Hát maga az? - nyugtázta némi csalódással. Leültem a billegő sámlira, a festőállvány előtt és szólanul vártam, amíg a Gréti által hozott krumplilevest megette. Rögtön a tárgyra tért:

- Cikkeiből, meg Jóskától (*Szepesi József cigány költő* - M. Gy.) már ismerem magát. Azt kérem, hogy jelentesse meg verseimet kötetben. Mindegy, hogy mibe kerül, de látni akarom összegyűjtve mielőtt meghalok.

Ezzel kezembe adott egy igen vastag, géppel és kézzel írott papírköteget. Mint később kiderült, mintegy hétszáz verset tartalmazott. Innen indult barátságom Balázs Jánossal. Nem sokkal később, a karácsonyi ünnepekre, újból Salgótarjánba utaztam és egy hétig maradtam nála. Közösen válogattuk a verseket.

A *Füstölgések* című 73 verset tartalmazó kötete végül is 1973-ban jelent meg. Vas István és Bata Imre lektorálta. A színes nyomás Budapesten, a szöveg Egerben készült. Az ötszáz példányos kötetből százötven számozottan jelent meg. A kötet mottóját - „Élni annyi / mint ide-oda rakni / azt, ami veszendő bolmi” - hosszú töprengések után ő maga választotta. Felejthetetlen élményem volt, amikor autóval váratlanul beállítottam hozzá és hiánytalanul átadtam a szerzői kiadásban megjelent példányokat. A számozott kötet első és második példányát azonnal kezembe nyomta, majd órákig nem szólt hozzám, csak ült és újból elolvasta verseit. Már esteledett, amikor összecsukta kötetét és újabb számozott példányokat adott át, azzal, hogy küldjem el mindenkinek, aki a kötet megjelenésében közreműködött. Külön kihangsúlyozott négy nevet: *Ortutay Gyula, Vas István, Bata Imre és Hatvani Dániel* (akinek első kötete az *Úvegcserepek*, ott lapult vásznai között). Ortutay Gyula rövidesen válaszolt is a küldeményre:

„Kedves Mészáros elvtárs!

Engedje meg, hogy ezt a különleges kötetet, Balázs János „Füstölgések” c. kötetét őszinte hálával megköszönjem Önnek. Jólesett, hogy elküldte nekem. Üdvözölje a kedves, öreg művészt is.

*Szívélyes üdvözlettel Ortutay Gyula,
Budapest, 1973. július 10.”*

Azt hiszem ezután lettünk igazán barátok. Gyakori vendég voltam a Pécskő utca 208. számú házban.

Láttam, hogyan dolgozik, hogyan zavarják éjjel és nappal békéjét, nyugalomát, a festménygyűjtőktől a sznobokig. Tanúja voltam, amikor egy kanadai magyar származású házaspár meglátogatta és festményeket akart vásárolni kanadai magyar házukba, Balázs János nem adott. Végül már csillagászati árat kínáltak a *Gyötrődés* című festményéért, de nem adta. Megdöbbenve láttam, mennyire ragaszkodik festményeihez, ahogy ő mondta: édes gyermekeihez. Csak akkor adott el belőlük, ha már nem bírta a koplalást. De akit szeretett, festményeivel ajándékozta meg. Naponta tíz-tizenkét órát dolgozott. Örökké elégedetlen volt: *„még nem született igazi mű”* – mondogatta. Hajnalban kelt és ha elegendő fény sugar szűrődött be az 50x50 centiméteres ablakon, már festett. Ha elfáradt, frógéphez ült és írt: verseket, filozofikus írásokat. Írni is úgy írt, ahogyan festett. Mintha minden képet, gondolatot már jó előre rendezett volna fejében.

Az önkritikus Balázs Jánosra csak egyetlen példa. 1973-ban fordítottuk a *Cigány meg sárkány* című oláh-cigány-mesekötetet *Vekerdí Józseffel*, az Európa Kiadó megbízásából. Kértem *Karig Sárát* a sorozat szerkesztőjét, hadd készítse el Balázs János a cigánymesék illusztrációját. Balázs csak nehezen állt kötélnék. Végül mégiscsak elkészítette a 16 darab mintapéldányt (akvarell helyett ceruzával), amelyről levélben így tájékoztattott: *„Nem tudom kellőkép-*

pen elmondani a velem történeteket, mert, hogy most bizonyos fokú nyomás nehezedik rám (utalás arra, hogy többször sürgettem – M. Gy.). Jó néhány nap óta nem is festek úgy, ahogy azt tenni szoktam, de a tétlenség még rosszabb, mint a dolgozás... elkészítettem a szóban forgó rajzokat, mind a tizenhat darabot: ellenére annak, hogy ezt én semmiképpen megtenni nem szándékoztam. No, de nem mondom, hogy a rajzok elfogadhatók, mert csak jobb munka híján csináltam és nem is azokra a kartonokra, amelyeket küldött, hanem hát az én rajzlapjaimra. Gondoltam minek rongáljam el a szép kartonokat, amikor a rajzok csak bányaveti módon készültek. És most már megengedem, hogy jót nevéssen rajtam...”

Végül a kötetet mégsem ő illusztrálta, mert hiába kértük, hogy azokat akvarelllel készítse, nem tette. Ceruzás rajzai bizonyítják azonban, hogy az oláh-cigányesékből mindig a lényegyet, a legfontosabb mozzanatot ragadta ki.

Emlékezetes marad, amikor 1974-ben Bari Károssal meglátogattuk. Bari frissen megjelent második kötetét az *Elfelejtett tüzeket* adta át. Balázs János bele sem nézett. Barit kezdetben igen bizalmatlanul fogadta, de később nagyon megbánta. A kötetből a *Hazánk* című vers nagyon felzaklatta. Napokig beszélt még róla: „a szívemből ír ez a fiú – mondogatta – csak ő a képcit szavakba, én pedig vászonra foglalom”.

Kevesen tudják róla, hogy faragott, kitűnően hegedült és harmonikázott (később zongorát is vásárolt). Esténként gyakran hallgattam capriccio-szerű saját szerzeményeit. Ezeket azóta is őrzöm magnószalagon.

Később sokat foglalkozott az élet értelmével és a halál gondolatával. Így írt erről: „Számталanszor elgondolom és mondom magamban, hogy miért és mi végett is muszáj élni? ... ha van értelme, az is múlandó, amiről lógo orral elmélkedik az egész emberiség. Nagy a tudomány... de nem boldogabb és bosszabb életű tőle az ember, hanem inkább miatta lesz gyötörtebb és fogékonyabb a megbetegedésre, a korai megvénülésre, amely ellen valóban nincs ellenszer az emberi hatalom kezében... Ha elfáradt, és bele is mélyül a tudomány abba, amit nem tudott megfejteni, ... mert hiszen az élet nem a tudományon, hanem a kenyéren alapszik: ez pedig a legegyszerűbb és egyben a legnehezebb feladat, mert minden embernek, amikor emberré lett, ez az első kérdése és lesz, amíg bele nem pusztul a kenyérért folyó küzdelembe. Igaz, hogy a tudomány segíti az embert kenyérének megkeresésében, de kérdés, hogy hogyan... Az ember hatalmas úr, minden földi érték dicső birtokosa, százezernyi orvos buzgólkodik azon, hogy erejét, egészségét minél tovább fenntarthassa, mégis menthetetlenül elpusztul, meghal... Egyébként az ember halálából is komédiát vitet végbe: nem úgy az állat: utolsó órájában elbujdosik, elrejtí végső kínjait és kiműlik, senki által nem látva, nem tudva, életének halvány nyoma sem marad. És mit csinál az ember? Diszes építményeket emel tet sirja fölé, mintha az enyészet azt nem döntené porba...”

A magányt szerető, mások által gyakran különöcként tartott Balázs János sajátos életviteléről így írt: „Mindig riadoztam az emberek társaságától. Ha nem volt muszáj nem is tartózkodtam a közelükben sem. Ez a sajátosságom életem fenntartásában életveszélyes játék volt és lett, mert az ember társas lény és számára teljesen lehetetlen és kikerülhetetlen az egymással való érintkezés... sok millió ember között egy ilyen magamformájú, téveteget életű alak elcselleng a maga útján, úgy, hogy nincs ártalmára senkinek, inkább csak saját magára hozhat szerencsétlenséget. Bölcs figyelmeztetésként csengett fülemben (édesanyjára – M. Gy.): inkább húzódj vissza remeteségedbe, mint keresd az emberek barátságát. És ne agodalmaskodjál azon, hogy lesz-e kenyered, meg ruhád.

Igénytelenségedbe mérten az ütött-kopott, másokon elnyűtt gúnya összejön részedre s a kenyér is megadatik fizikai fáradásodon keresztül ... Újjongva mondom: nem bántam, inkább lelkebben örülök, hogy létezésemet természetes adottságomban kellett leélni a kedves öregségig”.

1976. március 9-én váratlanul táviratot kaptam a kedves Grétitől: „János bácsi nagyon beteg, kórházban van, azonnal jöjjön”. Március 6-án kapott agyvérzést, jobb oldala teljesen lebénult. Balázs János soha addig nem volt komoly beteg. Kegyetlen tréfának vélte az egészséget, amely rövidesen véget ér. A kórházban egy hét után megpróbálta elhagyni az ágyat, arccal zuhant a színes mozaiklapokra. Megdöbbenve álltam ágya mellett. Amit még sohasem tett, megfogta a kezem és megpróbált valamit mondani. De szó nem jött ki az ajkán. Állapota teljesen reménytelen volt. Már március 23-án kiadták a kórházból. Grétitől aznap kaptam a táviratot, hogy János bácsi kér, azonnal menjek Salgótarjánba. Mentem. Végrendelkezni akart. Soha életemben nem készítettem végrendeletet, de akkor nekiültem és úgy, ahogyan kérte – a sebtiben összehívott tanúk előtt – megcsináltam. Minden szóért szájához kellett hajolni. Mindannyian azt hittük ez a vég. Nem így történt. Egy évig birkózott vele a halál míg leteperte.

Irtózatosan akart élni.

Az egész nyarat az udvaron nyugágyban gubbasztotta végig. Ködös szemekkel hunyorgott a Pécskö utcai cigánydombra, ahonnan egyik napról a másikra eltűntek a cigányputrik. Szívszorító látvány volt összetöpörödött alakja. Madíresontú teste már fekete volt és halott, csak szemei tüzeltek, s bal oldalon béna szája repdesett hangtalanul, mint szárnyon lőtt madaré. Látogatásaim során meg sem kísérelte a beszédet, inkább csak vigasztaló szavaimat hallgatta. Hitte, hogy valamennyire meggyógyul és bal kézzel megtanulhat festeni. Kért, hogy szerezzek tolokocsit ehhez a munkához, még hátra van a halálból az életbe való visszazuhanás élményének megfestése. Sajnos, erre már nem maradt ideje. 1977. március 18-án, délelőtt 10 óra 15 perckor meghalt. Temetésén, március 24-én, ott voltak a salgótarjáni cigányok és két magyar: Mihály Ida és én.

MÉSZÁROS GYÖRGY

